

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
К. КАРАСАЕВ атындагы
БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.22.644 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда
УДК: 811.11-112:811.512.154:811.111:82.1

Жапарова Гулнарида Токторалиевна

**«КЫЗ ДАРЫЙКА» ПОЭМАСЫНА ЛИНГВОПОЭТИКАЛЫК АНАЛИЗ
(кыргыз тилинен англис тилине жасалган котормонун негизинде)**

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденипалуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин маданияттар аралык байланыштар жана лингвистика кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Караева Зина**
филология илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү мекеме:

Диссертациялык иш 2023-жылдын ___10:00дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д10.22.644 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек шаары, Фрунзе көч., 547. Коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc1.vak.kg/b/102-tnx-0sb-9mu>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч., 547), К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720040, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 27) илимий китепканаларынан жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан (<https://vak.kg/>) таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын _____ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, ф.и.к., доцент

С. К. Каратаева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. “Кыз Дарыйка” элдик поэмасын алгачкы жолу англис тилине которуу менен, аталган поэманы жана анын котормосуна лингвопоэтикалык атайын илимий деңгээлдеги иликтөө жүргүзүлгөндүгү менен түшүндүрүлөт. Лингвопоэтикалык иликтөө аркылуу көркөм чыгармада колдонулган жана чыгарманын өзгөчөлүгүн, кайталанбастыгын аныктай турган фонетикалык, лексикалык, грамматикалык, стилистикалык мүнөздөгү лингвистикалык каражаттардын бардык түрлөрүнүн биригүүсү менен тексттин идеялык – көркөм мазмунун ачуудагы аткарган ролун аныктоо жана алардын коннотативдик деңгээлде которулушун изилдөө негизги маселе катары каралат.

Бул максатка байланыштуу лингвопоэтиканын изилдөө жолун ачат. Филологиялык дисциплиналардын контекстинде ээлеген ордун аныктоо үчүн көркөм адабият тилин изилдөөгө илимий көз караштардын эволюциясына көз салуу милдети коюлат. Ошондой эле котормо илиминде экстралингвистикалык релевантулуктардын өзгөчөлүктөрү эске алынбай келген, б.а. системага салынбай келген. Биз илимий ишибизде котормо категорияларын илимий курал катары пайдалануу менен лингвопоэтикалык каражаттардын негизинде алгачкы жолу системага салып изилдөөгө аракет жасалат.

“Кыз Дарыйка” элдик поэмасынын котормосу аркылуу эмпирикалык маалыматтарды илимий анализдөө жана теориялык жалпылоо болуп саналат. Коомдун улуттук чөйрөсү жөнүндөгү билимди жаңы теориялык тыянактар менен байытуу, практикалык мааниси бар конкреттүү милдеттерди чечүү болуп саналат. Дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүнүн турмушунда этностук фактордун ролун, азыркы өнүккөн мезгилде кыргыз элин таанып билүүчүлүк, теориялык жана практикалык жактан чоң мааниге ээ болот. Изилдөөчүлөрдүн теориялык тыянактары жана практикалык сунуштары азыркы татаал этностук процесстерди андап билүүгө, улуттар аралык конфликттердин себептерин түшүнүүгө жана жөнгө салуу жолдорун табууга, улуттук аралык мамилелерди оптималдаштырууга көмөктөшөт. Кыргыз чыгармаларын англис тилине которуу өзгөчөлүктөрү, которуу жолдорун иштеп чыгуу, котормодо колдонулган трансформацияларды, интерпретацияларды изилдөө жана аларды колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүү, котормо жолдоруна мүнөздөмө берүү, түп нускага жана анын котормосуна лингвистикалык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык анализ жүргүзүү, котормонун экстралингвистикалык факторлорун аныктоо максатында белгилүү окумуштуу лингвисттердин эмгектери теориялык негизде колдонулду. Биринчиден, лингвопоэтикалык талдоо улуттун тарыхый эс тутумун

ойготууга, улуттук баалуулуктарды, алардын маани-маңызын тааный жана баалай билүүгө чоң өбөлгө түзөт, ал эми бул болсо бүгүнкү күндөгү эң негизги көйгөйү экендигин атайын түшүндүрүп отуруунун кажети жок. Анткени элдик поэмалар аркылуу берилген улуттун маданияты өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрү бар, адамдагы материалдык, руханий ишмердүүлүктүн, социалдык-тарыхый, эстетикалык, моралдык нормалардын, баалуулуктардын натыйжасы болуп саналат. Мына ушуга байланыштуу бул илимий иште элдик поэманын англис тилине которулушу жана андагы тилдик каражаттар, эки элдин дүйнө таанымынын чагылдырылышын талдоого арналгандыгы менен **актуалдуу** болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты –лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү аркылуу элдик акындардын чыгармаларынын жана алардын котормолорунун тилдик жана экстралингвистикалык табият-маңызын, өзгөчөлүктөрүн жана көркөм чыгармалардын тилинин эстетикалык функциясын ачып берүү; тектеш эмес эки тилдеги ыр түзүлүштөрүнүн стилистикалык өзгөчөлүктөрүн, алардын жалпылык менен айырмачылыктарын белгилеп көрсөтүү; котормонун экстралингвистикалык, адабий жана семиотикалык аспектин аныктоо; бүтүн бир система катары калыбына келтирүү. Изилдөөнүн максаты төмөнкүдөй **милдеттерди** чечүүнү талап кылды:

- 1) жалпы тил илиминде, кыргыз жана англис тилдеринде чыгармаларды лингвопоэтикалык өңүттө изилдөөнүн жана аларды которуунун илимий-теориялык, методологиялык, методикалык маселелерин аныктоо;
- 2) кыргыз чыгармаларын англис тилине которууда улуттук өзгөчөлүктөрүн мүнөздөп берүү;
- 3) элдик поэмалардын котормосун изилдөө иштеринин өнүгүү этаптарын, табиятын, өзгөчөлүктөрүн иликтөө;
- 4) кыргыз жана англис чыгармаларына тиешелүү болгон тилдик каражаттарды түрдүү деңгээлде салыштырып талдоо;
- 5) кыргыз чыгармаларын англис тилине которууда түп нусканын адекваттуулугун сактоонун жолдорун белгилөө;

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: “Кыз Дарыйка” элдик поэмасы алгачкы жолу которулуп, лингвопоэтикалык анализдер жасалды. Элдик поэманы англис тилине которуунун өзгөчөлүктөрүн биринчи жолу илимий деңгээлде изилдөө менен тектеш эмес эки тилдин жалпылыгы менен айырмачылыктардын негизинде которуу жолдорун иштеп чыгуу менен бирге

алардын лингвистикалык жана экстралингвистикалык релеванттуулуктарына көңүл бурулду. Улуттун тарыхын гана камтыбастан, элдик поэманын өзгөчөлүгү менен айырмаланып, коомдун өсүп-өнүгүүсүнүн түрдүү баскычтарын, улуттук өзгөчөлүгүн, чагылдырган элдик поэмасына лингвопоэтикалык ыкмалар менен анализ жасалышы иштин илимий жаңылыгын түзөт. Диссертацияда улуттун идеялык эстетикалык баалуулуктары, өзгөчөлүктөрү, дүйнөнү таанып билүү, тарбиялык-дидактикалык маселелер б.а. комплекстүү релеванттуулуктар камтылды. Лингвопоэтикалык ыкма менен катар экстралингвистикалык каражаттар, тарыхый, социалдык, когнитивдик, эстетикалык, психологиялык, маданий, семиотикалык релеванттуулуктар колдонулду. Лингвопоэтикалык каражаттарды изилдөөнүн негизинде мисалдар системага салынып, алардын функциялык өзгөчөлүктөрү такталды жана которуу ыкмалары аныкталды.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык мааниси: Илимий изилдөөбүздүн натыйжалары тил илими жана котормо таануу бөлүмүндө англис тили, котормо сабактарынын семинарларында, англис тил илимин үйрөтүүдөгү практикалык сабактарда окуу материалы катары кеңири колдонулат.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Лингвопоэтикалык анализдердин негизинде элдик поэманын өзгөчөлүгүн кыргыз тили аркылуу көрсөтүү; Элдик поэманы системалуу түрдө изилдеп, анын лингвистикалык каражаттарына семантикалык анализ жасоо; Лингвистикалык анализ – элдик поэмада колдонулган жана анын бөтөнчөлүгүн, кайталанбастыгын аныктап турган 1) фонетика-фонологиялык; 2) морфологиялык; 3) лексикалык; 4) синтаксистик деңгээлдерде анализдөө;
2. Лингвопоэтикалык анализ аркылуу поэманын стилистикалык каражаттарын иликтеп, алардын денотативдик жана коннотативдик маанилерин аныктап кыргыз маданиятындагы поэманын тилдик жактан баалуулугун көрсөтүү;
3. Поэма лингвопоэтикалык жактан анализге алынып, лингвопоэтикалык ыкма менен иликтенип поэма филологиялык (адабий) анализ жасалып, анын негизги идеясын ачып көрсөтүү; Адабий анализде чыгарманын идеясын берүү жана экстралингвистикалык факторлордун окурманга таасир этүүсү каралат. Элдик поэманын идеясы болгон «намыс», «сүйүү» түшүнүктөрү талдоого алынат;
4. Лингвопоэтикалык талдоо жүргүзүүдө семиотикалык каражаттарга анализ берүү менен тектеш эмес тилдердин өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү; Лингвопоэтиканын жана котормонун негизинде аныктап, котормо илиминин аткарган милдетин белгилөө;

5. Жалпы эле элдик поэманын адекваттуулугуна жетишүүдө котормодогу лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлордун таасирин көрсөтүү жана алардын котормодогу ролун аныктоо;

Изденүүчүнүн жеке салымы. Кыргыз тилиндеги поэтикалык чыгармаларды англис тилине которуу менен котормо жолдорун системалаштыруу, поэманы которуу өзгөчөлүктөрүн иштеп чыгуу жана тектеш эмес тилдерди салыштыруу үчүн лингвопоэтикалык иликтөө жүргүзүү, теоретикалык жана практикалык материалдарды топтоо, котормо ыкмалары, котормочулук трансформацияларды саптардын котормолорунун негизинде көрсөтүп берүүдө.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы. Республикалык, эл аралык илимий-теориялык симпозиумдарында, конференцияларында изденүүчү тарабынан илимий баяндамалар жасалып, талкууланды. Кыргыз тилинен англис тилине түз которулган алгачкы котормо окуу китеби 2018 – жылы башталып, 2020-жылы элдик поэма «Кыз Дарыйка» чыгармасы которулду, «Кыз Дарыйка» аттуу котормо китеп басылып чыкты.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы. Темага байланыштуу илимий макалалар жогорку окуу жайлар тарабынан уюштурулган түрдүү илимий-практикалык конференцияларда жарыяланып, басмадан чыккан: Диссертациялык изилдөөнүн негизинде иштин мазмунун чагылдырган 8 илимий макала жарыяланып, анын ичинен чет элдик индекстелген (РИНЦ) илимий басылмаларда 3 макала жарык көрдү.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Иш киришүүдөн, үч баптан, баптар боюнча жыйынтыктардан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабий булактардын тизмесинен, интернет ресурстарынан жана тиркемеден турат. Иштин жалпы көлөмү 187 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө ишке жалпы мүнөздөмө берилип, иликтөөгө алынган проблеманын актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, теориялык-практикалык мааниси, коргоого коюлган негизги жоболор, колдонулган методдор, диссертациянын апробацияланышы, структурасы жана көлөмү белгиленет.

Биринчи бап “**Элдик поэманы изилдөөнүн теориялык негиздери**” деп аталып, анда лингвопоэтиканын Россияда калыптанышы жана өнүгүшү лингвистикалык анализ, лингвопоэтиканын чет өлкөлөрдө (АКШ, Англия, Франция, Германия) изилдениши, лингвопоэтиканын Россияда изилдениши, лингвопоэтиканын Кыргызстанда изилдениши, стилистикалык анализ, адабий анализ, семиотикалык анализдердин

изилдениш абалы боюнча илимий сереп камтылды.

1.1. Лингвопоэтиканын калыптанышы жана өнүгүшү.

Лингвопоэтиканын - пайда болушуна чейинки теориялардын негизинде Россияда жана чет өлкөлөрдө көркөм адабияттын тилин үйрөнүүдө эки тенденция байкалат: структуралык-семиотикалык мамиле Р. О. Якобсон (1987, 1975), А. Греймас (2004), Р. Барт (2003), С. Левин, М. Риффатер (1960), Ю. М. Лотман (1996, 1998, 2002) жана филологиялык мамиле боюнча I-муун О. С. Ахманова, В. В. Винокур, Л. В. Щерба, Б. В. Томашевский, А. М. Пешковский, Р. А. Будагов жана башкалар. Ал эми II-муун В.Я. Задорнова, А. А. Липгарт, М. Э. Конурбаевдер саналышкан. Лингвопоэтика - бул филологиянын көркөм текстте колдонулган, белгиленген тил бирдиктеринин стилистикалык функциясын, алардын белгилүү бир идеялык-көркөм мазмунун жеткирүү менен эстетикалык эффект түзүү үчүн алардын функциялары жана салыштырмалуу мааниси жөнүндө суроого байланыштуу каралган бөлүмү”, - деп профессор А. А. Липгарт так аныктаган [Липгарт, 125:18]. Кыргыз изилдөөчүлөрү Б. Усубалиев, Т. Маразыков. С. Мусаев, З. Караевалар лингвистикалык анализге кошкон салымдарын айтуу да көңүл бурарлык.

1.2. Лингвопоэтиканын чет өлкөлөрдө (АКШ, Англия, Франция, Германия) изилдениши.

Изилдөөдөгү акыркы тыянактар филологиядагы так методдор боюнча лингвопоэтикалык реакцияны пайда кылды, алар - М. Риффатер [Риффатер, 1980:167-168] жана К. Халлидей [Халлидей, 1991:146-148]. Алар лингвопоэтикалык деңгээлде бардык категорияларды статистикалык эсептөөлөр менен чектелген же аздыр-көптүр стилистикалык деталдуу анализ жасаган. Бирок бардыгы тилдин системасын изилдөөдөн анын иштөөсүнүн конкреттүү учурларын карап чыгууга өтүү зарылдыгы лингвопоэтикалык тартиптин көйгөйлөрүнө типологиялык мамиленин натыйжаларынын чектелгендигин айкын деп түшүнүштү. Практикалык жактан алганда, Гумбольдт, Потебня, Фосслер, Э. Аларкос Льорака жана Х. Мартинесалардын филологиялык изилдөөлөрү улантылып, изилдөөлөрдүн сандык жана сапаттык прогрессине алып келди.

АКШ менен Улуу Британияда тил илимпоздорунун изилдөөлөрү негизделген лингвистикалык материалдагы изоморфтук кубулуштардын айырмачылыктарын, бул илимдин өнүгүшүнө чоң салым кошконун белгилөө керек. Ошол эле доордо Швейцария Женева мектебинин салты боюнча [Балли, 1961] Ф.де Соссюр [Соссюр, 1977] функционалдык транспозиция теориясын, ошондой эле тил тутумунун иерархиялык идеясын түзгөн. Ошол эле учурда, француз мектеби [Мартине, 1963], [Гийом, 1992] сүйлөө тилинин мазмунун рационалдуу уюштурууга жана сүйлөөдө тил бирдиктеринин өз ара аракеттенүү мүмкүнчүлүгүн эсепке алууга көңүл бурган. Кээ бир айырма-

чылыктарга карабастан, лингвопоэтиканын негизги жоболоруна эң жакын Д. Лич жана М. Шорттун эмгектери каралган.

1.3. Лингвопоэтиканын Россияда изилдениши. Лингвопоэтикалык изилдөө салты негизинен академик В. В. Виноградовдун эмгектери менен байланыштуу. Л. В. Щербанын [Щерба, 152] жарыяланган бир нече эмгектерине белгилүү. Академик Виноградовдун сөзү боюнча, ал үчүн "Тил - кызыгуу менен мүнөздөлөт, тил – социалдык тутумуна жана оозеки чыгармачылыкка эмес, лингвистикалык изилдөөнүн көркөм чыгарма адабий галереянын тарыхый алкактарынын ыкмасына алынып, "адабият музейинен" алынат" [Виноградов, 2001:62] деп белгилеген; текстти талдоодо "филологиялык чөйрө" боюнча иш алып барган жана бул иш-аракеттер аркылуу оң натыйжаларга жетишкен О.С. Ахманова, А. А. Липгарт, М. Э. Конурбаев, В.Я. Задорнова, Л. А. Бабенко, Л. В. Полубиченко жана башка филологдордун түшүнүгүндө лингвопоэтиканын милдетине толук шайкеш келет.

1.4. Лингвопоэтиканын Кыргызстанда изилдениши. Көркөм чыгарманын тилин иликтөө кыргыз тил илиминде белгилүү илимпоз, илимдин кандидаты Ж. Шүкүровдун (1947) "Язык Молдо Кылыча" аттуу кандидаттык диссертациясынан башталат. Лингвистикалык жана лингвостилистикалык багытта иликтөө иштери К. Кырбашев (1968), Ж. Мамытов (2002), Т. Аширбаев (2000, 2001), С. Өмүралиева (2005), Б. Усубалиев (1994, 1995), С. Мусаев (1990, 2000), Т. Маразыков (1996, 2005), А. Оморов (2002), З. Караева (2006), А. Абдыкеримова (2008), К. Калиева (2010), А. Асылбекова (2012), Д. Кенжебаев (2014), А. Токтоматова (2017), М. Алишова (2021) эмгектеринде кеңири иликтенген.

Иштин экинчи бабы «**Элдик поэманын котормосун изилдөөнүн методологиясы жана методдору**» деп аталып, изилдөөнүн объектиси, предмети; диссертациялык иштин теориялык жана методологиялык базасы, изилдөөнүн материалдары, методдору, т.а. лингвопоэтикалык анализ тууралуу жоболор негизделип, көркөм образды башка тилдин каражаттары аркылуу анын өзгөчөлүгүн котормо тилде түзүү тууралуу теориялык ойлор илимий негизде бекитилди.

Изилдөөнүн объектиси - элдик поэма Кыз Дарыйка чыгармасынын котормосуна лингвопоэтикалык анализ.

Изилдөөнүн предмети – ошол которулган чыгармага лингвопоэтикалык анализ жасоо менен чыгармадагы колдонулган фонетикалык, лексикалык, синтаксисттик, стилистикалык көркөм сөз каражаттары которууда адекваттуулукка жетишүү үчүн зарыл болгон экстралингвистикалык факторлорду эске алуу менен, чыгарманын негизги идеясын берүүдө колдонулган филологиялык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык элементтер болуп саналат.

2.1. Лингвопоэтикалык каражаттарды изилдөөнүн методологиясы.

Биздин ишибизде коюлган маселелердин чечилиши үчүн жогоруда белгиленген окумуштуулардын эмгектери менен катар С.Өмүралиева, К.Рысалиев, А.Имановдордун иштери жетекчиликке алынып, котормо маселесине келгенде, профессор З.К.Караеванын котормо категориясына арналган эмгектеринин негизинде ишке ашырылды. Ал эми элдик поэманы эки тилде салыштырып изилдөөдө “Кыз Дарыйка” элдик поэмасынын түп нускасы жана анын англис тилиндеги котормосунун тексти алынды. Лингвопоэтиканын методологиясына В. М. Жирмунский дагы өз салымын кошкон. А. С. Ахманова, М. Э. Конурбаев, А. А. Липгарт, В. М. Жирмунский форманын ар кандай өзгөрүшү, сөзсүз, жаңы мазмундун ачылышына алып келерин, мазмунундагы өзгөрүү формага таасир этерин белгилейт. Бул илимпоздун өзгөчө артыкчылыгы, поэтика маселелерин кароодо поэтикалык тил же сөз башта турат, «поэзия - бул оозеки искусство, поэзия тарыхы - оозеки тарых» - дегенинде [Жирмунский, 1977:21]. **Методдун жалпы мүнөздөмөсү, лингвистикалык изилдөөдө лингвопоэтикалык бөлүгү катары.** Компоненттик талдоо – оппозициялык, трансформациялык, семантикалык талаа ыкмасы, системалык филологиялык методологиянын усулдары жана конкорданс каралат. Котормо–салыштырма-типологиялык талдоо усулу аркылуу жүргүзүлөт. Тексттик лингвопоэтикалык талдоодо лингвистикалык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык талдоо усулдары, концептуалдык талдоо ыкмасы каралат.

2.2.Элдик поэма жана аларды которуунун ыкмалары. Элдик поэманын котормолорун жана алардын котормосун изилдөөнүн методдору катары компоненттик, контрастивдик, дескриптивдик, концептуалдык, модуляция, трансформациялоо, транскрипция, транслитерация, лингвопоэтикалык ыкмаларды колдонуу менен котормодогу тилдин экстралингвистикалык релеванттуулуктары эске алынды. Тексттеги эң бир негизги компоненттердин бири – анын темасы, ал окурманды баарлашууга чакырат. Ал эми тексттин темасы болсо окурманга жаңы маалыматты берет, ошолордун баарын котормодо эске алуу шарт [Караева, 2019:99]. **Транслитерация** – котормо ыкмаларынын бир түрү. **Дарыйка** = деген ысымды англис тилине [**Dariyka**] болуп которулган. **Салыштырма-типологиялык талдоо.** Поэмадагы каармандарды мындай изилдөөдө компаративдик анализдин пайдалуу жактарын да билдик. Элдик поэманы изилдөөдө контрастивдик (салыштырма) ыкмасы биздин иликтөөбүздү тереңдетет деп ойлойбуз. Бул ыкма жөнүндө В.Н.Ярцева мындай дейт: “Контрастивдик анализ тектеш эмес тилдердеги салыштырылып жаткан тилдердин структуралык бирдиктеринин формаларын жана маанилерин системалуу түрдө салыштырууну камтышы керек. Анткени тилдердин ортосунда тектештик болбосо да, баары бир окшоштуктар жана айырмачылыктар жок деген божомолго негизделген” [Ахманова, 1976:29].

К. Алимановдо Дарыйканын образы эр жүрөк, көзүнөн жаалы чыккан сүрдүү, курал-жарак асынган, жоо кийимин үстүнөн түшүрбөгөн жоокер асылзат сулуу катары сүрөттөлөт. *Шер, кара кулак “баатыр”, “эр жүрөк”* [КТС, 777]. **2.1. Модель №1 N+N=N+N**

Дарыйка шердин-шери, кара кулак, Дүнүйөдө күйүп турган бир шам чырак.	Dariyka was a fighter of fighters and a hero, A candle burning in a dark world.
--	--

К. Алимановдун айтуусу боюнча Кыз Дарыйка дүйнөлүк чыгаан балбан болгондуктан, поэмада баатыр кыздын образын берүүдө кыргыз жана англис тилине которуудагы эквиваленттери колдонулган. **Статистикалык ыкманын** негизинде чыгарманын жалпы көлөмүн алып карадык.

Кыргыз тилинде колдонулушу	Англис тилинде колдонулушу
Кыз балбан - 27	Fighter - 82
Шер - 16	Warrior - 4
Кабылан - 2	Panther - 7
Арстан – 12	Lion - 18
Жолборс - 5	Tiger - 5

Элдик поэманы изилдөөдө семантикалык методдун ролу өтө чоң. Илимий эмгегибиздин алкагында, поэманын мазмунундагы сөздөрдүн маанисин карап, андагы өзгөчөлүктөрдү изилдедик. Тилдин түзүлүшү жөнүндөгү билимдерден тышкары семантика тарых, адабият, философия, психология жана башка илимдер менен тыгыз байланышта иликтөөгө, ой жүгүртүүгө туура келди, анткени семантика сөздүн маанилеринин келип чыгышын, алардын ой жүгүртүүгө болгон байланышын изилдейт.

Үчүнчү бап «**Элдик поэманын котормолоруна лингвопоэтикалык анализ**» деп аталып, Кыз Дарыйка элдик поэмасынын котормолоруна лингвопоэтикалык анализ ыкма катары пайдаланды. О.С. Ахманованын мектебинин түшүнүгүндөгү “лингвопоэтика”:1)лингвистикалык анализ; 2) стилистикалык анализ; 3) адабий анализ; 4) семиотикалык анализден турат. Ал эми лингвистикалык багытта иликтөө иштери тилдик каражаттарды: 1) фонетика-фонологиялык; 2) морфологиялык; 3) лексикалык; 4) синтаксистик деңгээлдерде анализдөөнү талап кылат. Бирок адекваттуулукка жетишүүчү дагы бир маанилүү фактор – бул профессор З. Караеванын илимий иштеринде көрсөтүлгөндөй экстралингвистикалык релеванттуулуктарды билүү болуп саналат.

3.1. Элдик поэмадагы фонетика-фонологиялык каражаттарды которуунун жолдору. Поэмадагы фонетикалык каражаттардын жардамы менен уюшулган диссонанс жана аллитерация кыргыз оозеки чыгармаларында кеңири колдонулгандыгы белгилүү.

Канчалык күчүм кетип каржалсам да, А

Оюм жок максатымдан кайра тартар	Б
Билбестик каталыгым кеткен чыгар ,	Б
Билгендер баа берип өзү сынар . [К.А. 281-б.]	Б
Let me be sick and completely tired ,	А
No refuse from my goal, I'll be right .	А
If I made mistakes without knowing it,	В
Let the experts see my job to evaluate . [Г. Ж. 146-б.]	А

3.1. Модель №2

Кыргыз тилинде	Англис тилинде
ААБББ	ААВА

Жогорку мисалда биз куплеттин метрикалык системасынын өзгөрүүсүн көрдүк, бирок уйкаштык котормодо да башка формада болсо да сакталды. Элдик чыгарманы муундан-муунга берүүдө акындар негизги каражат катары уйкаштыкты колдонушкан. АБББ түрдүү формадагы уйкаштыктарды колдонушкан.

3.2. Морфологиялык каражаттарды которуунун жолдору.

Морфологиялык каражаттардын котормодо берилишине изилдөө да өзгөчө мамилени талап кылат. Эмоционалдык боёктуулугу, экспрессивдүүлүгү жагынан зат, сын атоочтор башка сөз түркүмдөрүнөн айырмаланат жана кептин (речтин) стилдеринде атоо, белгилик функцияларда келип, элестүүлүгү менен айырмаланат, мына ошондуктан поэзияда бул сөз түркүмдөрү уңгу, аффиксалдуу морфема түрүндө арбын иштетилет. Биз иликтөөгө алып жаткан поэманын экспрессивдик, эмоционалдык маанилерин берүүдө да зат, сын атоочтор маанилүү орунда турат: **3.2. Модель №3**

Сөзмөр= orators; N+мөр= verb+or

Жадырап <i>кабагы ачык шайыр мүнөз</i> , <i>Эли да эң бир сонун сөзмөр</i> келет. Союшат <i>кой</i> ордуна <i>тай-тайларын</i> , Чакырат <i>мейман</i> кылып бүт <i>аймагын</i> . [К. А. 332-б.]	It adds <i>sparkle to locals' joyful eyes</i> And with their <i>open cheerful temperaments</i> , Makes them <i>extraordinary orators</i> . Would slaughter <i>colt and colts</i> instead of <i>sheep</i> . They lay on <i>feasts for the whole region</i> [Ж. Г. 224-б.]
---	--

Алынган строфадагы *кабагы, эли, мүнөз, кой, тай-тайларын, мейман, аймагын* деген зат атоочтор, *ачык, шайыр, эң бир сонун*, деген сын атоочтор поэмада түрдүү функцияларды аткарды. Мисалы, “*Союшат кой ордуна тай-тайларын*” деген саптагы зат атоочтор кыргыз элинин меймандостугун жана колу ачыктыгын *эмоционалдык-экспрессивдүү* туюнтуу функциясын аткарды, ал эми *ачык, шайыр* сын атоочтору *мүнөз* зат атоочунун аныктоочу болуп келип, *мүнөздүн* сапатын тереңдетти, эмоционалдык маанисин күчөттү.

Ал эми күчөтмө даражалуу *эң бир сонун сөзмөр* конструкциясындагы сын атооч кыймыл-аракеттин (келет) сын-сыпатын күчөтүп, бышыктооч болуп келүү менен кыргыздын ырды, чечендикти жогору баалаган, мындай сапатты өнөр катары баалаган эл экендигин чегине жеткире ачып берүүгө жетишти. Ушул строфа англис тилинде *sparkle to locals' joyful eyes, open cheerful temperaments, extraordinary orators, colt and colts instead of sheep, feasts for the whole region* котормодогу саптар зат, сын атоочтору колдонулду жана кыргыз тилиндегидей эле стилистикалык кызмат аткарып, мааниси сакталып англис тилине которулду.

3.3. Элдик поэмадагы лексикалык каражаттарды которуунун жолдору. Учурдагы кыргыз тилинин активдүү лексикасынан чыгып, бирок белгилүү бир тарыхый доордун көрсөткүчү катары тилибизде али колдонулган сөздөрдү айтабыз. **3.3.Модель №4** Дулдул= steed- racehorse; N=N

<i>Дулдулду</i> бир жыгачка байлай коюп, Чыгыптыр мунарага тартынбастан. [К. А. 304-б.]	Our lion hero then tethered his <i>steed</i> And without further ado, Marched boldly towards the tower. [Ж. Г. 185-б.]
---	--

Бул строфадагы биз талдай турган лексикалык бирдик – *дулдул*. *Дулдул* - Аалы пайгамбардын минген аты, чаалыкпас күлүк ат. 1. Миф. Чарчап-чаалыкпаган күлүк, талбаган тулпар. 2. Кайраттуу, чарчабас, чаалыкпас. Мына ушуга байланыштуу чарчоону билбегендерге карата *адамдын дулдулу* деп да айтылат. Токтогул бир ырында:

Жалпы түрктө сайраган,

Булбул элем Токтогул.

Чарчабаган аргымак

Дулдул элем Токтогул, - дейт. Демек, бул сөз *поэтизм* катары кыргыз тилинде, поэзияда, өзгөчө акындар чыгармачылыгы менен кыргыз фольклорунда кеңири пайдаланылган. Ошолордун катарында “Кыз Дарыйка” поэмасында активдүү колдонулганын жогорудагы мисалдан көрдүк. Англис тилиндеги котормосу “*steed*”- a horse that is ridden [199]. “*racehorse*” - a horse bred or kept for racing [182]. Мындай айырмачылык - салыштырылып жаткан тилдердин типологиялык жактан болгон бирдей эместигине тиешелүү өзгөчөлүк, ошого карабастан, бул сөздөрдүн эки тилде тең маанилеш эквиваленттердин бардыгынан котормодо мааниси толук сакталды.

3.4. Элдик поэманы англис тилине которууда синтаксистик каражаттардын берилиши. К. Алимановдун варианты боюнча элдик поэмадагы жөнөкөй, эркин сөз айкашы сөздөрүнө синтаксистик талдоо жүргүзүү кандайдыр бир белгилүү мыйзам ченемдүүлүккө алып келип, акындын жеке кабыл алуусу менен берилген жөнөкөй, эркин сөз айкаштарынан сөздөрдү жасаган төмөндөгүдөй тобу түзүлдү.

3.4. Модель №5 (беш компоненттүү)

Сүйлөм	5 компоненттен турган эркин сөз айкашы
Сурадың барын толук айтып бердим, <i>Кызы деп Дарыйка шер кыпчак элдин.</i> [К. А. 279-б.]	As I narrate the legend, <i>The Kipchaks' lion daughter Dariyka.</i> [Ж. Г. 134-б.]

Эпостогу саптардын эстетикалык табиятын сактоо максатында орун алмаштыруу же – инверсиялык формалар көп колдонулат. Бул кубулуш англис жана кыргыз тилдеринин эки башка системадагы жана теги жагынан да башка экендигин көрсөтөт. Натыйжада төмөнкү моделдерди алууга болот. **Инверсия + Зат атооч + Зат атооч + Сын атооч = Adjective + Noun + Inversion + Noun.** Англис тили менен кыргыз тилдеринин структурасы өзгөчөлөнүп тургандыгына карабастан, окшош жактары бар. Эки тилде тең инверсия колдонулду. Тектеш эмес тилдердеги котормонун өзгөчөлүктөрү салыштырылды.

3.5. Элдик поэманын англис тилиндеги котормолоруна стилистикалык анализ. Акындын поэмасында кылдаттык менен колдонулган метафора, метонимия, эпитет сыяктуу көркөм сөз каражаттары элдик чыгармаларды сүйүүчүлөрдүн көңүлүн өзүнө бурбай койбойт. Алар эмоционалдык-экспрессивдик ойду калкалап, окурманга таасир берет.

3.5. Модель №6 сак барандай = *sorely begrudged*; N+дай=Adj+Verb

Солугам суу жетпеген гүлгө окшоп, Саргайып <i>сак барандай</i> тартты күйүт. Жан ата кеткениңби мени таштап, Солкулдап <i>кыз кабылан</i> көзүн жаштап. Атанын күйүтүнө чыдабады, Жүрсө да <i>арстан</i> деп эли мактап. [К. А. 292-б.]	As limp as a dehydrated bloom, The warrior girl <i>sorely begrudged</i> Her father's departure and cried: My dear father you have left me forever, How can I bear never seeing you again? The people praised her a <i>lion</i> , The <i>warrior panther</i> suffered immeasurable grief, At the loss of her father. [Г. Ж. 168-б.]
---	--

Дагы бир белгилей кете турган нерсе, **изафет** кубулушун эки тилден кезиктирүүгө болот. Бул учурда котормочу Дарыйканын өзгөчө баатырдыгына басым коюп «*Кыз балбан*», «*warrior girl*» деген изафет аркылуу которгон. Мындай учурда котормочу кошумчалоо методун колдонгон. Мындан сырткары поэмада көптөгөн изафеттер кездешет.

Модель 1 *Кыз балбан = warrior girl*; N+N = N+N

Модель 2 *кыз кабылан = warrior panther*; N+N = N+N

Модель 3 *Арстан = lion*; N = N

Негизинен арстан, шер, кабылан метафоралык окшош образды жаратууда айбанаттардын падышасы экендигин билдирет. Булар эпосто эле колдонулбастан, бардык элдик фольклордун тилинде колдонулат. Демек, Дарыйканын образы - арстан, шер, кабылан аркылуу берилген. Дарыйканын

кайгысын: “*Солугам суу жетпеген гүлгө окшоп, Саргайып сак бараңдай тартты күйүт,*”- деп атаган. **Сак бараңдай**- сары санаа, санаадар, санаалуу, кайгылуу, капалуу, санаа тарткан абалда деген маанини билдирет. Баатырдын образы түзүлүп, жаңы көркөм мааниге ээ болгон сөз пайда болот “*баатыр – жан атасын жоготуп, ичи күйүп, аска-тоосу атасынан ажырап, бир өмүр жоготкондугун*”. Күйүткө толуп, турмушта башына чоң сыноо келгендиги айтылат. Бул метафоралуу саптарды которууда, “*As limp as a dehydrated bloom, The warrior fighter sorely begrudged,*” деп баатырды солуган гүлгө салыштыруу менен берген. Котормодо метафора тексттеги стилистикалык функциясын салыштыруу катары аткарып, метафора = салыштыруу ыкмасы аркылуу берилди.

3.6. Элдик поэманын англис тилиндеги котормолоруна адабий анализ. Адабий иликтөөнүн негизги максаты – чыгармадагы негизги айтылуучу ойду же идеяны табуу. Адабий анализ - текстин филологиялык анализи, лингвопоэтиканын негизи катары каралат. [Науменко, 2005:416] Ар бир элдин намысы бүтүндөй бир микроконцепттерден турат, алардын баары «Кыз Дарыйка» элдик поэмасында камтылган. Кыргыздар үчүн 1) Мекенин коргоо; 2) Туулган жерге кызмат кылуу; 3) Эли-жерин сырткы душмандардан коргоо; 4) Мекенди сүйүү; 5) Үй-бүлөнү сүйүү; 6) Табиятты сүйүү жана коргоо; 7) Эл журтка кызмат кылуу; 8) Улууларды урматтап-сыйлоо; 9) Аял кишиге эне болуу бактысы. **3.6. Модель №7 намысы = honor; N = N**

<p>Кармашам өзү тийген душман болсо, <i>Ата-журт эли-жердин намысы үчүн.</i> Ошентип ойлоп жүрөт <i>арстан шер,</i> Атактуу Самаркандык <i>кыз балбан эр.</i> [К. А. 293-294-б.]</p>	<p><i>To protect the honor of motherland</i> From anyone that threatened to touch it. Even if they had never set eyes on her, Most illustrious <i>warrior fighter girl</i> of Samarkand Soon attracted interest far beyond <i>lion girl nation.</i> [Г. Ж. 171-б.]</p>
--	--

3.6. Модель №8 Айкөл шер = the legendary Manas; Adj+N = Adj+N

<p>Кыз Буурул минип Кыз Сайкал, Артынан түшүп алыптыр. Аккула минип <i>Айкөл шер,</i> Алдынан чыгып калыптыр. [О.У.172-б.]</p>	<p>It was the moment that Saikal had been waiting for, And spurring Kyz Buurul, she immediately sped toward him. At close quarters, <i>the legendary Manas,</i> Appeared more imposing than she had ever imagined. [З. К. 300-б.]</p>
--	---

Элдик поэмалардын котормолорунун ичинен «Кыз Сайкал» кичи эпосунан биздин изилдөөбүзгө кошумча мисалдарды келтирип, англисчеге которуудагы тил каражаттарын пайдалануудагы ыкмаларын талдоого болот.

Троптун бул түрлөрү оригиналда (каторулуп жаткан текстте) төмөндөгүдөй функцияларды аткарды: *эки шер* деген метафора Манас менен

Кыз Сайкалдын сапаттык жагын башка бир нерсенин (шердин) сапаты аркылуу берди, башкача айтканда, *шер* арстан, жолборс, илбирс сыяктуу жандыктардын күчү, кайраты (эр жүрөктүүлүгү) жагынан жогору турган жырткыч, ал эми *айкөл* сөзү - төрт тарабы төп келген адамды сыпатын билдирген сөз. Демек, Манас менен Кыз Сайкалдын жаратуучулары дал ошол нерсенин өз аты менен *шер* деп атады. Мындай метафоралар катышкан ыр саптары «Кыз Дарыйка» элдик поэмасында да бар. Бул дастанды кыргыз тилинен англис тилине которууда системалаштыруу менен которулган. Бул саптар англис тилине түп нускага дал келтирилип которулган. Ал эми «Кыз Сайкал» дастанындагы *Айкөл шер* эпитети *the legendary Manas* деп оригиналдагы саптарга маанилик жактан теңталаша которулган. Кыргыз тилинен англис тилине которууда системалаштыруу менен которулду.

3.7. Элдик поэманын англис тилиндеги котормолоруна семиотикалык анализ. Кылычтын белгиси – бул бийлик, баатырдык, династия араб элинин тукуму кыпчак элинде калгандыгын билдирет.

3.7. Модель №9 *Кылыч*= *sword*; *N+N*;

Алтындан кобулу= *gold scabbard*; *Adj+N= Adj+N*

<p><i>Кылычты таптап кетем балама арнап,</i> <i>Кылычтай курч болсун деп бердим тандап.</i> <i>Алтындан кобулу бар ал кылычты,</i> Тапшырды Дарыйкага кындан кармап. [А. К. 315-б.]</p>	<p>Then, holding it by its <i>gold scabbard</i>, Aaly presented Dariyka with his most treasured, <i>Finest ornamented sword</i>, in saying: <i>-May he grow up as sharp as this sword!</i> [Ж. Г. 204-б.]</p>
--	---

3.8. Кыз Дарыйка поэмасындагы экстралингвистикалык факторлордун тийгизген таасири. 1.Маданий релеванттуулук. Көркөм чыгарманын тексттеринде тилдик фактор сыяктуу эле экстралингвистикалык фактор да маанилүү роль ойнойт. Поэмадагы социалдык-маданий реалияларды которууда төмөндөгү ыкмаларды колдонуу максатка ылайык келет: а)транскрипция (транслитерация) ыкмасы *дутар*-[*dutar*]; *комуз* - [*komuz*]:

3.8. Модель №10

<p>Ырчы ырдап, бийчи бийлеп, <i>дутар</i> чалып, Кыз келин темир тилдүү <i>комуз</i> кагып. [К. А. 337-б.]</p>	<p>Accompanied by lutes, trumpets and the <i>dutar</i>. Bards recited poems and girls played. Their iron- tongue <i>komuz</i>. [К. А. 231-б.]</p>
---	---

Англис тилинде *комуз* менен *дутар* болбогондуктан, которулбастан, англис тилине *dutar* жана *komuz* боюнча берилет да бул сөздөр англис тили үчүн *экзотикалык лексема* болуп калат жана бул сөздөргө түшүндүрмө берилет.

2. Тарыхый релеванттуулук - белгилүү доорду чагылдырган көркөм чыгарма ошо доордун күзгүсү болуп калат. Проф. Т.Маразыков “көркөм текст жаралган доордогу көркөм эстетикалык дүйнө тааным жана коомдогу көркөм адабий

процесстин тарыхый өнүгүш жолу экстралингвистикалык фактор катары көркөм стилдеги тексттин уюшулушуна чоң таасирин тийгизерин” белгилеген. [Маразыков, 2005:132]. **3.8. Модель №11** *Назилум = roots; N+N;*

<i>Назилум</i> араб экен атам Аалы, Түшүндүм бул чындыкты энди жаңы. [К. А.346-б.]	After learning the truth about my father Aaly, I now acknowledge my Arabian <i>roots</i> . [Ж. Г. 244-б.]
--	---

«Назили» сөзүнүн түшүндүрмөсү – теги, заты – бул тарыхый чыгармаларда кездешет. Ар бир улуттун тегин билүү - эң маанилүү тарыхый чындык. Англис тилиндеги котормосу “*roots*” сөзү менен берилди. Конкреттештирүү ыкмасы колдонулду, өз ара байланышкан, көп тараптуу жана татаал кырдаал.

3.Эстетикалык релеванттуулук. Окурман түп нусканы окуганда кандай эстетикалык ырахат алса, котормону окуганда да ошондой эле денгээлде ырахат алуусу котормодогу эстетикалык релеванттуулуктун шайкештигин түшүндүрөт. Ачык (эринсиз) – жоон үндүү [a] жана эринчил [o] менен рифма түзүлгөн: **3.8. Модель №12**

Чын сүйгөн ашык үчүн күйүп жанат, Бирөөлөр атагыңа кумарланат. Каалашып эки жүрөк бирдей соксо, Ошондо өз курбусун жаштар табат. [К.А. 295-б.]	But if people honour one another And are joined by mutual passion, Their two hearts beat in unison. This is the only way the young will find Their true and forever soulmate. [Ж. Г. 171-б.]
--	--

Салыштырылган эки тилди анализдөөдө көп кыйынчылыктарга дуушар болору белгилүү. Генетикалык жана типологиялык жакындыгы жок тилдердин эрежелеринин бири-бирине карама-каршы коюп талдоо - контрастивдик анализдин бирден-бир маанилүү ыкмаларынын бири. Кыргыз тилиндеги **t** тыбышынан түзүлгөн диссонанс аллитерация англис тилинде, тилдин алдыңкы катарынан жасалган **th** тыбышынан түзүлгөн ассонанс аллитерация аркылуу берилген.

4. Психологиялык релеванттуулук. Кыргыз эли жакшылыкка, жамандыкка чыдамдуулугу менен өзгөчөлөнөт. Тирүүлүктө баары эгиз: өмүр менен өлүм, жакшылык менен жамандык, кубаныч менен кайгы, тынчтык менен согуш, токчулук менен ачкачылык. дайыма катар жүрөрүн стилистикалык фигуралардын антитеза, эпифора ыкмасы аркылуу “*бир бөксөрүп, бирде толгон*”, “*бири келсе, бири кетип*”, көркөм каражаттардын ичинен окказионалдык антонимдерди стилистикалык кызматы боюнча контраст жана көркөм образ жаратуучу өзгөчө поэтикалык категория катары каралат. Ушул философия котормодо, “*once barren, flourishes, appointed and time again*”,

абалга байланыштуу эмпирикалык метод аркылуу которулду. Антоним этиштер аркылуу түзүлгөн *параллелизм* котормодогу философиянын таасир этүүчү күчүн кемиткен жок деген ойдобуз, анткени англис тилдүү адамзат коомунда деле бири кетип (өлүп), бири келип (төрөлүп), дүйнө бирде толуп, бирде бөксөрүп турат, мындан башкача болушу мүмкүн эмес. “**Эркек**” баланы туу тутканы.

5. Когнитивдик релеванттуулук. Котормочу түп нуска жана котормо окурмандарынын когнитивдик базасындагы айырмачылыктарды талдап, чыгармадагы улуттук өзгөчөлүктөргө ээ сөздөрдү котормо тилдин окурмандарына адекваттуу, түшүнүктүү берүү жолдорун кароо менен алар үчүн жаңы дүйнөнүн каалгасын ачуу максатын көздөөгө тийиш. Сөздөрдүн эки тилде тең денотативдик маанилеринин дал келиши өтө аз, 30% кездешет.

3.8. Модель №13 *Жигитти* = *dzhigits*; *N+N*;

Кымыздан балдан ширин кыз атагы, Жигитти кызыктырбай тынч жатабы. [А. К. 293-б.]	Nature as sweet as kumyz and honey, The girl attracted dzhigits from near and far. [Ж. Г.171-б.]
---	---

Эквиваленттүүлүктүн жоктугу экстралингвистикалык факторлорду камтыган маданий-тарыхый жана социалдык абал менен түшүндүрүлөт.

6. Прагматикалык релеванттуулук. Прагматика бул – текстти же маалыматты которууда адресаттын менталитетин, маданиятын, тарыхый шарттарын, социалдык абалын, алардагы психологиялык менталитеттин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен которуу [Мусаев, 2000:127].

3.8. Модель №14 *шүгүрлүк* = *thanks God*; *N=N+N*;

Муну мен көргөнүмө <i>шүгүрлүк</i> деп, Күнүнө нече марта айтат муну. [А. К. 338-б.]	A much-welcomed state for which, She thanks God , several times a day. [Ж. Г. 232-б.]
--	--

Поэмада Дарыйканы сыноого салган жашоосуна ал “*шүгүрлүк*” = “*thanks God*” айтат. Адамзат жашоосуна ыраазычылык билдирүүдө, күнүмдүк турмушунун өйдө-ылдыйына карабай дайыма “шүгүр” келтирет.

7. Семиотикалык релеванттуулук. «Кыз Дарыйка» элдик поэмасынын түп нускасы менен анын котормосун салыштыруу аркылуу сөз болуп жаткан маселеге, т.а., семиотикалык бирдиктердин семантика-функционалдык табиятына байланыштуу төмөндөгүдөй жагдайларды аныктоого болот:

3.8. Модель №15 *Метафора*=*салыштыруу*

<i>Ал өзү бышып турган алма эмеспи,</i> Жүрбөйүн шактан үзүп кагып кетип. [А. К. 302-б.]	<i>Like a ripe apple on a tree,</i> I shall shake her branch, then pluck her. [Ж. Г. 185-б.]
---	--

Кыргыз ырларында жана алардын котормолорунда жаштыктын образы метафорикалык образ **алма**, **шактын** образы аркылуу, салыштыруу менен берилген. Которуу процессин татаалдаштырган мындай көрүнүштөр ар кандай

трансформациялык ыкмаларды колдонуу менен маанисин жеткирүү зарылдыгын талап кылат. Кыргыз элинде түстөргө карата өзгөчө көз карашы, калыптанып калган символикалык белгилери бар. Мисалы кыргыздарда кызыл алма – сүйүүнүн, тазалыктын, жакшылыктын, аруулуктун, ден-соолугу чың адамды, күздү, молчулукту, түшүмдүүлүктү, кооздукту, сулуулукту сүрөттөөдө колдонулат.

8. Социалдык релеванттуулук. Которууга мүмкүн болбогон сөздөрдүн табиятын изилдейт жана аларды которуунун теориялык жол-жоболорун, моделдерин изилдөөгө алат. **3.8. Модель №16**

<p><i>Белегин таптан кетти арстан сага,</i> Бар дешет боюңузда калган бала. <i>Тулпардын белгисиндей ошол туяк,</i> Кут болсун баары бизге нишаалла. [А. К. 324-б]</p>	<p>Yet part of you will always remain <i>In lion's most precious gift of a baby.</i> <i>A racehorse is judged by its baby,</i> But it is God who provides the good things in life. [Ж. Г. 223-б]</p>
--	--

Тулпардын белгисиндей ошол туяк англис тилине *A racehorse is judged by its baby* деп ошол эле тилдин улуттук өзгөчөлүктөрүнө, тилдин экстралингвисттик өзгөчөлүктөрүнө ылайыкташтырылып, перефраздоо менен кошумча сөздөр менен берилди. Бул мисалда «туяк» деген реалийди англис тилине сөзмө-сөз «*its baby*» деп которулган. Ал эми кыргыз маданиятында, баарыбызга маалым болгондой, «*туяк*» атанын артында калчу, анын жолун улоочу тукум, уул, мураскор маанилерин туюндурат. Кыргыздын кыздары жоокер болушкан.

КОРУТУНДУ

Изилдөөнүн негизги мазмуну диссертациялык изилдөөнүн алдына коюлган милдеттердин аткарылыш ырааттуулугуна ылайык берилди. Илимий иштеги коргоого коюлуучу негизги жоболордун негизинде төмөнкү жыйынтыктар чыгарылды:

Биринчи жободо көрсөтүлгөндөй, «Кыз Дарыйка» аттуу элдик поэма салыштырма жол менен иликтөөгө алынды, чечмелеп айтканда, түп нуска менен котормонун лингвопоэтикасы салыштырылды, түп нускага тең ата котормо болушу үчүн которуу учурундагы пайдаланылган ыкмалар ортого салынды жана жыйынтыктар чыгарылды. Лингвопоэтикалык иликтөө аркылуу поэманын өзгөчөлүгүн, кайталанбастыгын аныктай турган фонетикалык, морфологиялык, лексикалык, синтаксистик, стилистикалык, адабий, семиотикалык мүнөздөгү лингвистикалык каражаттардын бардык түрлөрүнүн биригүүсү менен тексттин идеялык – көркөм мазмунун ачуудагы аткарган ролу аныкталды. **Экинчи жободо** коюлган максатка ылайык, лингвопоэтикалык анализ аркылуу поэманын стилистикалык каражаттары иликтенди, алардын денотативдик жана коннотативдик маанилери аныкталды,

кыргыз маданиятындагы поэманын тилдик жактан баалуулуктары көрсөтүлдү; Элдик поэмадагы жана котормодогу стилистикалык каражаттардын спецификалык өзгөчөлүктөрүн ачып берүү менен анализ жасоо жана аларды коннотативдик деңгээлдеги каражаттарды которуу жолдору аныкталды; Которулуп жаткан чыгарманын стили, поэманы түзүүдөгү тилдик каражаттарды иштетүү өзгөчөлүктөрү жана философиялык көз караштары, ошону дал өзүндөй которуу үчүн которулуп жаткан тилден адабий мотивдерди, формулаларды, троптун түрлөрүн, стилистикалык фигураларды табууга жасалган аракеттер иликтенди.

Ишибиздин **үчүнчү жобосунда** лингвопоэтика– адабият таануу менен лингвистиканын кесилишиндеги филологиялык тармак болгондуктан, биз «Кыз Дарыйка» поэмасынын тилдик бирдиктеринин колдонулуш өзгөчөлүктөрүн, алардын эмоционалдык-экспрессивдик, эстетикалык функциясын изилдеп, поэманын жалпы эле адабий системанын структурасындагы негизги компоненттерди бөлүп көрсөтүү менен, алардын формалдык структуралар менен болгон байланышы ачып берилди. Лингвистикалык поэтиканын системалык түзүлүшүнүн негизин көркөм чыгармаларда колдонулган тилдик фактылардын классификациясын, поэтикалык фонетиканын, поэтикалык морфологиянын, поэтикалык синтаксистин, поэтикалык семантиканын, поэтикалык лексикологиянын, стилистикалык, семиотикалык касиеттерин «Кыз Дарыйка» поэмасынын кыргызча текстинин, англис тилине которулган котормосунун негизинде ачып бердик, тыянактарды чыгардык. Ошондой эле «Кыз Сайкал», «Ак Мөөр», «Олжобай менен Кишимжан» чыгармаларынын котормолоруна талдоо жүргүздүк. Лингвопоэтикалык жактан анализге алынды, лингвопоэтикалык ыкма менен иликтенип поэма адабий анализдер жасалды, анын негизги идеясы ачып көрсөтүлдү. Элдик поэманын идеясы болгон «намыс», «сүйүү» түшүнүктөрү талдоого алынды. Изилдөөнүн методдору катары компоненттик анализ жүргүзүү, семантикалык-семиотикалык, тарыхый, маданий, типологиялык-салыштырма методдору, сыпаттама, статистикалык, моделдештирүү, модуляция, контекстуалдык анализ, трансформациялык методдору колдонулду. Поэтикалык тексттин маанисин берүүдө лингвопоэтикалык иликтөө методу колдонулду.

Демек, сөз болуп жаткан **төртүнчү жободогу** маданий адаптацияга байланыштуу маселелер жогоруда белгиленген мисалдар, тилдик фактылардын талданышы аркылуу далилденди. Лингвопоэтикалык талдоо жүргүзүүдө семиотикалык каражаттарга анализ берүү менен тектеш эмес тилдердин өзгөчөлүктөрү көрсөтүлдү; Лингвопоэтиканын жана котормонун

негизинде аныкталды, котормо илиминин аткарган милдеттери белгиленди;

Поэмадагы семиотикалык компоненттердин касиеттери такталды. Поэтикалык чыгармаларды которуудагы лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлордун тийгизген таасирлери белгиленди жана анализдерди ишке ашырдык. «Кыз Дарыйка» элдик поэмасы алгачкы жолу англис тилине которулуп, ага лингвопоэтикалык анализ – комплекстүү - лингвистикалык анализ, стилистикалык анализ, адабий анализ, семиотикалык анализ жасалды. Ишибиздин **бешинчи жобосунда** белгиленгендей, илимий ишибиздин жыйынтыгында изилдөөгө коюлган максаттардын негизинде төмөнкү жыйынтыктарды белгилейбиз: Жалпы эле элдик поэманын адекваттуулугуна жетишүүдө котормодогу лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлордун таасири көрсөтүлдү жана алардын котормодогу ролу аныкталды. Кыргыз элинин - элдик поэмаларын англис тилине которууда мазмуну да, формасы да жагынан төп келе тургандай түп нусканын адекваттуулугун сактоо менен башка тилдин каражаттарын трансформациялоо милдеттерин жүзөгө ашыруу котормочунун негизги максаттарынын бири болду. Анда лингвистикалык жана экстралингвистикалык релеванттуулукту эске алуу зарыл. Изилдөөнүн натыйжалары кыргыз жана англис тилдеринде элдик поэмалар аркылуу берилген маданиятынын өзгөчөлүктөрүн ачып берүүдө өз салымын кошо алат деп эсептейбиз.

Диссертациянын темасы боюнча жарык көргөн эмгектердин тизмеси:

1. **Жапарова, Г. Т.** «Кыз Дарыйка» поэмасына лингвопоэтикалык анализдин жасалышы (кыргыз тилинен англис тилине жасалган котормолордун негизинде) [Текст] /Г. Т. Жапарова К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин 25жыл Эл аралык илимий-практикалык конференциясынын макалалар жыйнагы.-2018.-№1. -319-325-б. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2018/pdf>
2. **Жапарова, Г. Т.** «Кыз Дарыйка» элдик поэмасындагы фонетикалык - фонологиялык деңгээлиндеги стилистикалык каражаттар жана аларды которуу жолдору [Текст]/18. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Ozet Kitabı 12-14 Aralık 2020. -С.19-23 ISBN: 978-975-498-263-3 – То же: [Электронный ресурс]. –Режим доступа: [UTDSBK 18 2020 Ozetler.pdf - Google Диск](#)
3. **Zhaparova G. T.** The role of idioms in translations: on the example of translated poem Warrior Dariyka from Kyrgyz into English [Текст]/ Международной научной онлайн-конференции, посвящённой 25-летию юбилею

Кыргызско-Турецкого университета «Манас». Сер. "Концептуальный и лингвальный миры". -СПб.-Бишкек, 29-30апреля, 2021. -С. 172-179.

– То же: [Электронный ресурс].–Режим доступа:

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47107121>

4. **Жапарова, Г. Т.** Фонетико-лексические средства и способы перевода в поэме «Кыз Дарыйка» [Текст]/З.К. Караева// в журнале Бюллетень науки и практики. Т. 7. -№9. 2021, -С. 643-649 – То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46616900>
5. **Жапарова, Г. Т.** Перевод синтаксических средств в поэме “Кыз Дарыйка” на английский язык и их особенности [Текст]/ З. К. Караева, М. В. Пименова// International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol. 2-1 (65), 2022 DOI:10.24412/2500-1000-2022-2-1-123-127– То же: [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48078358>
6. **Жапарова, Г. Т.** «Кыз Дарыйка» элдик поэмасындагы семиотикалык белгилерди которуу [Текст]/З.К. Караева//Известия ВУЗов Кыргызстана. - 2022. -№1 - С. 246 – 250 – То же: [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49523012>
7. **Жапарова, Г. Т.** Элдик баатыр -бул маданияттын белгиси (Кыргыз тилинен англис тилине жасалган «Кыз Дарыйка» элдик поэмасынын котормосунун негизинде) [Текст]/ Alatoo Academic Studies илимий журналы. -2021. -№4. -С.112-119 –То же: [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47924239>
8. **Жапарова, Г. Т.** Семиотикалык белгилерди которуу жолдору «Кыз Дарыйка» элдик поэмасынын негизинде[Текст]/К.Ш.Мырзакулова //К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин Жарчысы.-2022. -№2 -С. 211-216 ISSN 1694-5913 –То же: [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2022-2.pdf>

Жапарова Гулнарида Токторалиевнанын «Кыз Дарыйка» поэмасына лингвопоэтикалык анализ (кыргыз тилинен англис тилине жасалган котормонун негизинде) деген темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: лингвопоэтика, котормо, элдик поэма, методология, методдор, фонетика-фонологиялык, морфологиялык, синтаксистик, лексикалык, стилистикалык, адабий анализ, семиотика, экстралингвистикалык факторлор, релеванттуулук, лингвистикалык, стилистикалык, филологиялык, семиотикалык.

Изилдөө объектиси: Кыз Дарыйка элдик поэмасынын котормосуна лингвопоэтикалык анализ.

Изилдөөнүн максаты: тектеш эмес эки тилдеги ыр түзүлүштөрүнүн өзгөчөлүктөрүн, алардын жалпылык менен айырмачылыктарын белгилеп көрсөтүү; котормонун лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлорун белгилөө, адабий жана семиотикалык аспектин изилдөө;

Изилдөөнүн методдору: Изилдөөдө негизинен компоненттик анализ жүргүзүү, семантикалык-семиотикалык, типологиялык-салыштырма методдору, байкоо, сыпаттама, моделдештирүү, модуляция, контекстуалдык анализ, статистикалык, трансформациялык методдору колдонулду. Поэтикалык тексттин маанисин берүүдө лингвопоэтикалык иликтөө методу колдонулду.

Изилдөөнүн негизги натыйжалары жана анын жаңылыгы: Кыз Дарыйка элдик поэмасы алгачкы жолу которулуп, лингвопоэтикалык анализ жасалды. Элдик поэманы англис тилине которуунун өзгөчөлүктөрүн биринчи жолу илимий деңгээлде изилдөө менен тектеш эмес эки тилдин жалпылыгы менен айырмачылыктардын негизинде которуу жолдорун иштеп чыгууда; Элдик поэманын идеясы болгон «намыс», «сүйүү» түшүнүктөрүнүн талдоого алынышы; Жалпы эле элдик поэманын кудуретин арттырган каражаттарды англис тилине которууда канчалык деңгээлде сакталгандыгынын көрсөтүлүшү иштин жаңы натыйжалары.

Иштин натыйжаларынын колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн натыйжасын кыргыз жана англис тилинин лексикалык түзүлүшүн изилдөөдө кеңири колдонсо болот. Ошондой эле ЖОЖдордо англис тилинин лексикологиясы, стилистикасы жана адабияты боюнча лекция курсун окууда, семинардык сабактарды өтүүдө, жана бул багыттагы мындан аркы илимий изилдөөлөр үчүн өбөлгө болуп бериши мүмкүн. Бул илимий эмгекти изилдөөчүлөр жогорку окуу жайларында аталган темада атайын тандоо курстарын окутууда колдонсо болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Жапаровой Гулнариды Токторалиевны на тему “Лингвопоэтический анализ поэмы “Кыз Дарыйка” (на основе английского перевода с кыргызского языка)” на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Ключевые слова: лингвопоэтика, перевод, народная поэма, методология, методы, лингвистический, фонетико-фонологический, морфологический,

синтаксический, лексический, стилистический, литературный анализ, семиотика, экстралингвистические факторы, релевантность.

Объектом исследования выступает лингвопоэтический анализ английского перевода народной поэмы “Кыз Дарыйка”.

Цель исследования: выявление особенностей стихосложения (конструкций) в двух неродственных языках, изучение сходства и различия стихотворной формы; определение лингвистических и экстралингвистических факторов перевода, изучение литературно-семиотического аспекта при переводе.

Методы исследования: в диссертации используются компонентный анализ, семантико-семиотический, сравнительный анализ, описание, моделирование, модуляция, контекстуальный анализ, статистический и трансформационный методы. Для раскрытия контекста поэтического текста применяется метод лингвопоэтического анализа.

Основные результаты и новизна исследования: впервые переведена народная поэма “Кыз Дарыйка” на английский язык и проводится лингвопоэтический анализ. Изучаются особенности перевода народной поэмы, основанных на сходствах и различиях двух неродственных языков; в работе анализируются идейные понятия “намыс” (“честь”), “сүйүү” (“любовь”) в поэме; новизна исследования также заключается в изучении адекватности и точности перевода при передаче выразительных средств.

Область применения результатов работы: результаты исследования могут быть широко использованы при изучении лексического строя кыргызского и английского языков; при чтении лекций по лексикологии, стилистике и английской литературе, при проведении семинарских занятий, элективных курсов по данной тематике и могут послужить теоретической базой для научно-исследовательских работ.

ABSTRACT

of thesis “Linguo-poetic analysis of the poem “Female warrior Dariyka” (based on the English translation from Kyrgyz)” by Zhaparova Gulnarida Toktoralievna for the degree of Candidate of Philological Sciences in 10.02.20 - Linguistic Typology, Historical and Comparative Linguistics

Key words: linguopoetics, translation, folk poem, methodology, methods, linguistic, phonetic-phonological, morphological, syntactic, lexical, stylistic, literary analysis, semiotics, extralinguistic factors, relevance, stylistic, philological, semiotic.

The object of the study is a linguo-poetic analysis of the English translation of the

folk poem “Female warrior Dariyka”.

Goals of the study: to identify the features of versification (constructions) in two unrelated languages; to study the similarities and differences of poetic form; to reveal the linguistic and extralinguistic factors of translation; to study of the literary-semiotic aspect in translation.

Research methods: the dissertation applies component analysis, semantic-semiotic, comparative analysis, description, observation, modeling, modulation, contextual analysis, statistical and transformation methods. To reveal the context of a poetic text, the method of linguo-poetic analysis is used.

Results and novelty of the research: the folk poem “Female warrior Dariyka” was translated into English for the first time and thesis does a linguo-poetic analysis. The features of the translation of a folk poem are studied based on the similarities and differences of two unrelated languages; the work analyzes the ideological concepts of “namys” (“honor”), “suyuu” (“love”) of the poem; The novelty of the study also lies in the study of the adequacy and accuracy of translation when conveying expressive means, figures of speech.

Scope of application of the results of the work: the results of the study can be widely used in the study of the lexical structure of the Kyrgyz and English languages; in lectures on lexicology, stylistics and the English literature, in seminar classes, elective courses on this topic and it can be applied as a theoretical study for research work.

